

Gazdag életművét legjobban, bár csöppet sem újszerűen, onnan szeretném megközelíteni, hogy hogyan alakultak a témaválasztásai, hogyan fordult érdeklődése egy-egy alkotó felé. Tehát a goethei „vonzások és választások” útját szeretném, ha felrajzolná! Vannak olyan kutatási témái, amelyek végigkísérik egész munkásságát. Ilyen például az összehasonlító irodalomtudomány, az interarts, a fordítás és a kánonképzés nemzeti és nemzetközi összevetésben. És ebbe a folyamatba léptek be a monográfiák. Hogyan kezdődött?

Előbb ismertem a hangjegyeket, mint a betűket. Szüleimnek köszönhetem, hogy a zenéhez így viszonylag hamar közel kerültem. Gyerekkoromban meglehetősen szegények voltunk, de apám vett állóhelyet a Károlyi kerti hangversenyekre, és megkérte Gárdonyi Zoltánt, ajánljon zenetanárt. Első zenetanáromat azután kitelepítették, így másikat kellett találni. Az ötvenes évek elején még házi muzsikálás is létezett a Húvösvölgyben, később pedig szombatonként játszottam egy trióban. Noha több festő is volt a családban – képeikből jó néhány ma is lakásunk falain lóg –, hiányzott tehetségem a rajzoláshoz és látni elég későn kezdtem, pedig művészek, írók, költők között nőtem fel, és a Rákóczi Gimnázium diákjai által szerkesztett lapban Kandinszkij egyik festményéről írtam. Apám és barátai, Medgyessy Ferenc, Barcsay Jenő, Lossonczy Tamás, Gadányi Jenő, Bene Géza, Vaszkó Erzsébet, Magyarász Imre vezettek be a képzőművészeti kultúrába. Erdély Miklóssal, Schéner Mihállyal és Huszárik Zoltánnal is folytathattam eszmecseréket. Ma már szeretek órákig üldögélni egy-egy általam kedvelt kép előtt. (Más kérdés, mennyire értem azt, amit nézek.) Nagyon fájalom, hogy az 1950-es évek elején szüleim arra kényszerültek, hogy eladják az egyiket azok közül a Csontváry festmények közül (Római *híd Mostarban*), amelyeket nagynénémtól, Kostka Istvánnétól örököltem. Párizsi tartózkodásaimkor előbb a Domaine Musicale, majd az IRCAM (Institut de Recherche de Coordination Acoustique/Musique) hangversenyein elég sok kortárs zenét sikerült hallanom. Pierre Boulez előadásából is tanultam. Amerikai éveim alatt az Indiana Egyetemen olykor naponta több hangversenyre is elmentem. A kilencvenes évek óta járok a feleségemmel Bayreuthba. Idén nem volt jegyünk. Beültünk a kocsiba, vittünk két székot, és nagyon korán odaültünk a pénztár elé. Két előadásra is sikerült kapnunk jegyet.

Hangjegyek, be

Vagy másfél évtizede az is foglalkoztat, hogyan rendeznek meg egy operát. Fájalom, hogy a magyar közönség egy része idegenkedik a rendezői színháztól. Noha érzékelem, hogy a jelenkor énekesei és karmesterei közül kevesen mérhetők a múlt nagyjaihoz – Wilhelm Furtwänglerhez, Kirsten Flagstadhoz vagy Hans Hotterhez –, mindig nagy élmény számomra az, ahogyan Christian Thielemann vezényli Wagner műveit. Kár, hogy e kiváló karmestert nem hívják meg drezdai zenekarával Magyarországra. Bő évszázada létezik hangrögzítés, és az előadó művészet változásai tanulságot jelentenek számomra írói alkotások megközelítéséhez. Évtizedek óta igyekszem nyomon követni olyan zenészek pályafutását, mint Kurtág György, Jeney Zoltán, Vidovszky László, Perényi Miklós, Kocsis Zoltán, Csalog Gábor és mások. Fiam képzőművész, egyik lányom művészettörténész, másikuk angol-francia szakos tanár. Képek, szobrok, könyvek, hangfelvételek és dvd-k jelentik a szórakozásunkat. Minden nap zongorázom egy kicsit az unokáimnak. A zene kétségkívül sok időmet igénybe vette az életben – Amerikában előfordult, hogy Wagner tetralógiáját elejétől végig, megszakítás nélkül végig hallgattam –, de számomra ez jelenti a legnagyobb örömet.

Évtizedekkel ezelőtt mozgóképről is írtam, ám azóta már csak ritkán van alkalmam erre. Valamikor megismerkedtem Alain Robbe-Grillet-vel, és az ő munkássága indított arra, hogy figyelmet szenteljek szöveg és mozgókép, regény és film viszonyára. Erről írt tanulmányom idén megjelent kötetemben olvasható.

Fiatal koromban mindent eredeti nyelven akartam olvasni. Csak azután kezdett érdekelni a fordítás, miután rájöttem, hogy nem vagyok képes elérni a célokat, nem tudok megtanulni kínaiul, hogy elolvassam Tu Fu költeményeit. Az egyetemre eredetileg a magyar irodalom miatt mentem, de némely oktató elriasztott, ezért előbb a nyelvészet, majd az angol irodalom felé fordultam. Tanulóveim alatt gyakran látogattam meg Kassák Lajost, akit apám, aki Vaszary János vendége volt a Képzőművészeti Főiskolán, az 1920-as években ismert meg. Kassák egy évig anyagi támogatást adott nekem, hogy könyvet írjak róla. El is készültem e munkával, de az nem jelent meg. Az ő példája nemcsak a különböző művészetek együttes megismerésére ösztönzött, de arra is figyelmeztetett, hogy az intézményes oktatás nem okvetlenül az egyedüli út a megértéshez. Kemény Zsigmond és Kosztolányi műveikhez már nagyon korán vonzódtam, de magyar irodalommal csak az egyetem után, Németh G. Béla hatására kezdtem foglalkozni. Szakdolgozatomat, majd egyetemi doktori munkámat Virginia Woolf-ról írtam, akinek férjét 1966-ban föl is kerestem Angliában. Ugyanekkor Cambridge-ben Jeremy Prynne mintegy tutor-ként bevezetett a huszadik századi angol-amerikai költészetbe. Az ő műveit azóta is szívesen olvasom. Úgy vélem, talán ő a legjobb élő költők egyike. Régen tervezem, hogy írok róla, de versei számomra majdnem olyan nehezen megfejthetők, mint a *Finnegans Wake*, amelyről 2013

szeptemberében fogok először beszélni Oxfordban. Legtöbbet magyarul és angolul olvasok, de igyekszem a francia, sőt a német kultúrára is figyelni. Más nyelvek iránt is érzek kíváncsiságot, ám erőm inkább csak alkalmi kirándulásokra futja. Akik nem olvasnak idegen nyelven, aligha láthatják nemzeti kultúránk helyét és súlyát. Évtizedekig oktattam az Egyesült Államokban, és megtanultam, hogy egyszerre kell kívülről és belülről látni a magyar örökséget. Távol áll tőlem a hazafiaskodás, de talán nem szerénytelenség megemlítenem, hogy azért jöttem vissza, mert ehhez a nemzethez tartozom. Ottani tanár társaim megdöbbenek azon, hogy úgy döntöttem, föladom azt az állásomat, amely életem végéig kényelmes életet biztosíthatott volna számomra. Nemcsak kérdéskörökhöz, szerzőkhöz is visszavisszatérek. Henry James műveiről is többször írtam, és lehet, még Kemény Zsigmond, sőt Kosztolányi egy-egy alkotását is fogom újra mérlegelni.

A Kalligramnál megjelenő életmű-sorozatának hatodik kötetében (A mű átváltozásai) azt mondja, hogy „egy műalkotás önmagában aligha vizsgálható, létezési módjától elválaszthatatlan, hogy mindig új összefüggérendszerbe kerül s ezáltal megváltozik.” Ez az állítás folytatása Az újraolvasás kényszere című tanulmánykötetének. Tehát természeténél fogva végeredményt soha sem hirdethetünk.

Mindössze annyit mondhatok: én nem tudok végeredményre jutni. Természetesnek veszem, hogy az értelmezés mindig lezáratlan. Bizalmatlan vagyok a véglegesnek mondott magyarázatokkal szemben. Soha nem hittem világmegváltó eszmeiségben. Ezt nem tekintem érdemnek; a sors hozta így. Természetesnek vélem, hogy az utánunk jövő nemzedékek másként ítélnék. Amíg képes vagyok rá, igyekszem felülbírálni korábbi vélekedéseimet. Ez teszi érthetővé, hogy gyakran átírom korábbi tanulmányaimat. A Kalligram Kiadónál megjelent hat kötet nagyrészt ilyen szövegeket tartalmaz. Ezért nem tüntetem föl, mikor is készült egy-egy tanulmányom.

A kánon, az irodalmi kánon gyakori témája különböző vitáknak, esszéknek és tanulmányoknak. Most vajon melyik időszakát éljük az irodalmunk történéseinek, változásainak? Ha jól tudom, az 1980-as évek derekára jött létre a máig többé-kevésbé kanonizált értékrend, de erősen foszladozik, hiszen új alkotók jelentek meg, új jelenségek, hatásokra a líra és a próza is állandó változást, új trendeket mutat.

A kánon nélkülözhetetlen rossz. Az irodalom intézményei, az oktatás, a könyvtárak, a kiadás mindig valamilyen kánonra támaszkodnak. Csakis azért nélkülözhetetlen a kánon, mert nem tudunk mindent megismerni. Nagyon sok kiváló művet nem olvastam. Mulasztásaimat már aligha tudom pótolni. Különösen azt hiányolom, hogy bölcséleti (filozófiai) művek olvasására nincs időm.

Magától értetődik, hogy a jelenkori szerzők munkássága a múltat is átrendezi. Örülök Barnás Ferenc sikerének, akinek prózájára már pályafutása elején figyeltem. Ami a korábbi örökséget illeti, némi túl-

zással azt mondhatnám: akik méltatlanul elfeledett szerzőket emlegetnek, olykor maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy egyes művekről nem esett szó. Akik ma Bánffy Miklósról hivatkoznak, évtizedekkel ezelőtt – amikor írtam róla –, egyáltalán nem vettek tudomást a tevékenységéről. Meggyőződésem, hogy a művek állandóan átértékelődnek. Talán csak Johann Sebastian Bach életművét fogadnám el megfellebbezhetetlennek. Az irodalomban nem ismerek az övéhez foghatóan nagy életművet.

Most tanulmánykötetet ír vagy monográfiát, ha van rá ideje –, hiszen rettenetesen elfoglalt, alig tudtunk most is időt egyeztetni.

Nem tudom, meddig sikerül még valami érdemlegeset írnom. Szívem szerint inkább tanulmánykötetet próbálnék létrehozni. Pontosan azért, mert állandó újraértelmezésre törekszem. Valóban állandóan időzavarban élek, mert többet vállalok, mint amennyit teljesíteni tudok.

Legutóbb, május 6-án az MTA 184. ülészakán hallottam beszélni a kétszáz éve született Eötvös Józsefről. Előadása nyomán elkeseredést és tehetetlenséget érez az ember, hogy közel két évszázada hiába mondják a felelősen gondolkodók, hogy az ország sorsa a kulturáltságon, a kiművelt emberfőkön áll vagy bukik, ritkán hallják meg, azok, akik tehetnének ezért. Kizárólag a bicentenárium okán beszélt Eötvösről vagy ez jó alkalmként kínálkozott, hogy jelenünkbe ilyen módon is beleszóljon?

Nyilvánvalóan sok bennem az elfogultság. Soha nem vártam el azoktól, akiket tanítottam, hogy átvegyék a nézeteimet. Inkább igyekeztem ellenvéleményre buzdítani. Noha nem akarom másra ráerőszakolni saját véleményemet, úgy gondolom, a műveletlenség nem erény. Eötvösről tartott előadásom elkészítésekor arra gondoltam, hátha akad, aki meghallja tétova „üzenetemet”. Nem szeretném eszményíteni a múltat, de meggyőződésem, hogy a reformkor vezető elméi a miéknél magasabb színvonalat képviseltek. Tisztában voltak azzal, hogy nemcsak a gazdaságra, a termelésre vagy akár a természettudományra kell figyelni, ha meg akarunk tartani egy nemzetet.

Némely újságíró magyartalannak bélyegez valakit, miközben nem sokat tud e nemzet múltjáról. A szakszerűtlenség nem veszélytelen. Lehet, hogy tévedek, de úgy sejttem, vannak olyan kortársaim, akik nemzeti értékeket emlegetnek, de némileg hiányosak az ismereteik. Egyetlen példát említve: Széchenyi sokat írt, de műveit kevesen olvassák. Olykor kíméletlenül bírálta a magyarokat, és ez elválaszthatatlan attól, hogy ehhez a nemzethez tartozott. A múltunk hihetetlenül gazdag, amelyből sokféle módon lehet válogatni. Különböző értékrendek léteznek. Ezt kölcsönös türelemmel kellene tudomásul venni. Más nemzeteknek is vannak olyan írói, akiknek politikai nézeteivel nem lehet azonosulni. Általában véve, az irodalom értéséhez hozzá tartozik, hogy olyan műben is lássunk értéket, amelynek világképét nem tudjuk elfogadni. A megosztottság nemcsak a történelem következménye, szellemi igénytelenségre is engedhet következtetni.